

Intuice jako vnímavost vůči nepředmětným výzvám [1992]

Intuicí se obvykle míní a míní nahlédnutí čehosi nikoliv na základě nějakého více méně komplikovaného (logického) postupu, ale jaksí „přímo“. Nevysloveným předpokladem tu zůstává, že jde o vhléd do něčeho, co tu nějak „jest“, co tu je (předmětně) dáno. Obvykle nebývá vůbec podrobena reflexi základně významná okolnost, že sám akt a výkon intuice, ale někdy i to, k čemu se tento akt vztahuje (čeho je intuicí), tj. co je „referenčním korelát“ intuice, je čímsi novým, co tu ještě nebylo.

Sám akt intuice je tedy založen na určitých předpokladech, které je třeba ozřejmit. Musíme od sebe odlišit na jedné straně předpoklady subjektivní a subjektivní, dále předpoklady, které jsou součástí a složkou dané situace (nejen vnější a věcné, ale vůbec předmětné, např. spočívající na myšlenkových konstrukcích), ale také „předpoklady“, které nelze odvodit ani naopak redukovat na žádné z již uvedených. A mezi těmito posledními zcela základním „předpokladem“ každého aktu intuice (jako ostatně každého aktu, každé akce) je čas, který má akce k dispozici (neboť bez dostatku stále přicházejícího času nejsou žádná dění, žádné události, a tedy ani žádné akce možné). Z toho vyplývá, že již svou povahou ‚aktu‘ se intuice nutně nějakým způsobem vztahuje k něčemu, co tu ještě není, ale co teprve nastává (nebo může či má nastat), co přichází (nebo může či mělo by přijít). Tato okolnost obvykle uniká naší pozornosti, protože se soustředujeme na referenční korelát aktu intuice a protože tento korelát s naprostou samozřejmostí chápeme předmětně. Skryto nám proto zůstává, že onen přicházející čas sám (a ovšem také vše nové, co přichází s ním a v něm a co nelze vyložit jako nějaký relikt, nějaký setrvávající pozůstatek toho, co tu už bylo) je „před-mětem“ (a tedy rovněž „před-pokladem“) v naprosto odlišném smyslu než všechny objektivní i subjektivní předpoklady. Rozumíme-li totiž předmětu jako tomu, co je (co je vrženo nebo co stojí) před námi, pak je jistě v docela zvláštním smyslu (a zejména v jiném směru) „před“ námi to, co tu ještě nebylo a není, ale „co“ z budoucnosti přichází a teprve má nastat.

Tím, co tu nikdy předem, tj. před nahlédnutím, nebylo a není, je na prvním místě ono nahlédnutí samo. To však teď nebude středem našeho zájmu, neboť tu nejde o žádnou specifičnost či dokonce unikátnost intuice; zcela analogicky platí něco podobného o každé akci. V této chvíli nám proto půjde hlavně o nahlédnuté, nikoli o akt nahlédnutí. Tažme se tedy, zda je možné nahlédnout něco, co nikdy a ještě ani nyní (před nahlédnutím) nebylo a není „tu“. Na tuto otázku jsme s jakousi samozřejmostí nakloněni odpovědět záporně; není však právě tato „samozřejmost“ podezřelá? Proč se vlastně domníváme, že nelze vůbec poprvé nahlédnout něco, co tu nikdy a nikde před samotným nahlédnutím ještě nebylo? Odpověď je prostá: navykli jsme si to jako samozřejmost

předpokládat, protože nás tak naučili myslet staří Řekové. Ti, byvše ohromeni a okouzleni skvělou možností naprosto přesně něco mýnit, byli přesvědčeni, že ona přesná mýnitelnost je zárukou jakési „pravosti“ toho, co je mýněno. Tak se stalo, že pojmové konstrukty považovali za „pravou skutečnost“ a smyslovou skutečnost naproti tomu za pouhý povrch či dokonce jen zdání.

Tento omyl později způsobil, že některá pojetí začala stavět intuici do ostrého protikladu proti racionální pojmovosti. Platí to zejména o Bergsonovi, ale v mírnější podobě se jeho pojetí blíží v mnohém i Dilthey svými pokusy o popisnou psychologii struktury, ale i někteří jiní filosofové celku a celkovosti. To je však nepochopení: intuice hraje např. v matematice mimořádnou roli, a přitom není pojmovějšího oboru než právě matematika. Spíše lze vztah mezi intuicí a pojmovostí formulovat tak, že pojmově lze zpracovat pouze to, co už je nám v „intuici“ nějak blízké, co se nám už otevřelo. Intuice má v sobě tedy prvek předpojmovosti, ale to vůbec neznamená, že se pojmovému zpracování vymyká nebo dokonce nějak brání, ani že s ním je v rozporu.

Konkrétní Bergsonovy námítky proti pojmovosti jsou v mnohém ohledu platné, ale jen když je interpretujeme tím způsobem, že jejich platnost omezíme na jeden (byť ovšem dosud převažující) typ pojmového myšlení. Jsou to námítky proti jistému typu pojmovosti, ale ztrácejí svou platnost, jsou-li obráceny proti pojmovosti vůbec. Pojmy a pojmovost se mohly uplatnit teprve na základě vypracované formy či struktury reflexe vědomí či myšlení (reflexe myšlenkových aktů), a zároveň poskytly takovéto reflexi její neobyčejnou jasnost a zřetelnost (na rozdíl od protoreflexí jiné provenience, např. staroizraelské). Chápeme-li intuici jako nahlédnutí, pak podle toho, čeho se nahlédnutí týká, můžeme mluvit o intuici nepojmové nebo naopak o intuici předpojmové a k pojmovosti směřující, nebo dokonce o intuici pojmové. Matematická intuice ani nemůže být jiná než pojmová, neboť se týká nahlédnutí „skutečností“, jejichž samo ustavení je pojmově podmíněno.

To nás hned vede o krok dál: musíme se totiž tázat, zda je nezbytně nutno chápat intuici jako akt směřující k něčemu, co má být nahlédnuto, jak to ještě před nahlédnutím „jest“. Jak to má být vůbec chápáno? Tak, jako každé pojmové pochopení či „uchopení“ tzv. „předmětu“ znamená především vytvoření něčeho, co tu nebylo, a teprve díky tomuto výtvaru je možno vůbec o nějakém „uchopení“ mluvit, musíme něco podobného předpokládat také tam, kde jde o to, „uchopit“ „něco“, co ještě není, co jenom „může“ nebo „má být“. Můžeme-li předpokládat, že intuice se „rychle“ resp. „přímo“ dostává k nahlédnutí něčeho, co „už jest“, tím, že de facto toto nahlédnutí, které ještě nebylo a není, teprve uskutečňuje, pak není zatěžko posunout význam slova intuice tak, aby pokrývalo i realizaci nahlédnutí něčeho, co „ještě není“, pokud je to tak říkajíc „na

spadnutí“, tj. pokud to „má být“ či „má nastat“, protože si to s sebou přináší vysoký index či potenciál aktualizovatelnosti či spíše protože se to pro nás stává naléhavou výzvou. Motiv výzvy hraje např. významnou metodickou úlohu v analýze určitých rozhodujících obrátů v životě dávných civilizací, jak ji provádí Arnold Toynbee: nejde jen o to popsat co nejpřesněji, co se stalo, ale pochopit, před jakou výzvou stáli lidé té doby a jak tuto výzvu pochopili i jak na ni odpověděli. Také jiný anglický historik, Collingwood, chce rozumět dějinným událostem tak, že všechno, co lidé dělají, je vlastně odpovědí na to, co přichází a co se přihází.

Podrobíme-li tuto myšlenku bližšímu přezkoumání, objeví se nám jedna pozoruhodná možnost, s níž dosavadní evropské myšlení (pod vlivem řecké tradice) nikdy nepočítalo a většinou ani nadále nepočítá. Řecká koncepce příčiny a příčinnosti nakazila evropské myšlení (zejména pak myšlení v přírodních a pak i v ostatních vědách) zvláštním předsudkem, že příčiny jsou časově starší (dávnější, minulejší) než jejich následky. Dokonce i Aristotelés, kterého můžeme považovat za vynálezce a auktora myšlenky finality (téličnosti), ztotožňuje jakožto platonik TÉLOS s nadčasovou (a tedy od věčnosti „jsoucí“) MORFÉ. To pochopitelně nerozlučně souvisí s podceňováním času, ale také s tzv. evropským nihilismem v Nietzscheově pojetí. Tzv. „hodnoty“, které byly v důsledku zmíněného předsudku šmahem přesunuty do (pra)minulosti či pra-času nebo vysloveně do nadčasovosti, musely být dříve či později rozpoznány jako „nejsoucí“ a tak zesubjektivizovány anebo přímo popřeny. Budoucnost naproti tomu byla a dosud je chápána jako prázdná. Intuice pak nemůže být ničím víc než heuristickým rozpoznáváním, tápavým tušením něčeho daného, co ještě nebylo náležitě metodicky poznáno; je jakýmsi nižším, ale někdy užitečným přístupem k tomu, co „jest“.

Opustíme-li celý tento komplex představ a předsudků a pokusíme-li se o rozpoznání jakési (zajisté ne-dané, ne-jsoucí, ale skutečné) struktury budoucnosti, tj. pokusíme-li se to, co do přítomného okamžiku „přichází“, nadále už neredukovat na relikty odcházející minulosti, ale vedle toho, co z „bylého“ přetrvává, rozpoznávat i ono vskutku nové, co nemohlo a nemůže přicházet z minulosti (neboť pak nebylo novým), nýbrž naopak z budoucnosti, takže může nastat, tj. stát se „danou“ realitou pouze na základě toho, že je realizováno v odpovědi na pouhou nedanou, nerealizovanou, ještě ani neformulovanou, ba ani nechápanou výzvu, pak stojíme před úkolem, nově myslitelsky zvládnout povahu oněch ještě nedaných, nerealizovaných výzev, aniž bychom je převáděli na pouhou subjektivitu (která je přece také chápána jako „daná“).

A pak ovšem se naskýtá možnost samu podstatu intuice vidět jinde, než bývá zvykem, totiž v její citlivosti a vnímavosti vůči oněm ještě nijak neetablovaným, nezpředmětněným, nezvnějšněným výzvám, které je možno nejenom zaslechnout, ale také přeslechnout nebo špatně

zaslechnout, nesprávně jim porozumět a posléze na ně třeba i vadně odpovědět (nebo z bezradnosti vůbec neodpovědět). Intuice pak postrádá onu neomylnost, jaká se jí někdy přisuzuje, docela stejně jako všechny známé noetické přístupy a postupy.

Ostatně jen díky tomu, že intuice se může také mýlit, může se také „strefit“. A to je možné, jak řečeno, zase jen proto, že intuice jako akt něco ještě „nejsoucího“ uskutečňuje, totiž právě ono nahlédnutí. Nahlédnout lze tedy nejen to, co je, ale také to, co není. Nahlédnout lze i to, co třeba nikdy nebude, dokonce co nikdy být nemůže (a to spolu s reflektujícím nahlédnutím, proč to nikdy být nemůže). Intuice je zkrátka konstitutivní, ustavující akt, který možná doprovází každé aktivní, zacílené myšlenkové hnutí, jehož cílem je „něco“ pochopit. A pak vlastně intuice jako akt nespočívá v onom „něčem“, co je pochopeno (a zejména nikoliv v jeho konstituci, ustavení), nýbrž v ustavení právě onoho pochopení (něčeho). A tím, „co“ je pochopeno, nemusí být jen danosti, nýbrž také nedanosti, které však vůbec nejsou „nicotné“, nýbrž nejčastěji pro člověka mnohem důležitější než to, co pouze „jest“.

Anotace k referátu na interdisciplinárním semináři Intuice ve vědě a ve filosofii, pořádaném FÚ ČSAV:

Intuice jakožto akt vědomí, resp. myšlenkový akt (tedy jako *cogitans*) se intencionálně vztahuje ke svému „myšlenému“ resp. „intuitivně nahlíženému“ (ke svému *cogitatum*). V rámci evropské myšlenkové tradice, založené na řeckém vynálezu pojmovosti, jde vždycky o dvojí odlišné *cogitatum*, totiž jednak o nějakou skutečnost, která má být myšlenkově uchopena, jednak o určitý myšlenkový model, jímž má být ona skutečnost pojata (příčemž tento myšlenkový model nelze zaměňovat s příslušným pojmem). Řecká pojmovost se vyznačuje tím, že přednostně (a pokud může vědomě volit, nejraději výhradně) konstituuje myšlenkové modely jako od každého kontextu izolovaná schemata, tzv. *předměty*. Proto můžeme mluvit o předmětném, resp. zpředmětňujícím myšlení. Na fenoménu intuice lze zvlášť dobře rozpoznat právě onu konstituující složku každého mínění a myšlení, která se v aktu konstituce vztahuje k tomu, co „před ní“ (předmětně) ještě vůbec není. Nabízí se možnost v rámci aktu této konstituce rozpoznat „vnímavost“ vůči některým nepředmětným „strukturám“ přicházející budoucnosti (tedy toho, co „ještě není“).

31. 8. 1992